

UOT 93.94

İLK ORTA ƏSRLƏRDƏ BƏRDƏDƏ ŞÜŞƏ İSTEHSALI**ƏSƏDOVA AYTƏN VAQİF qızı***Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim*arv_321@mail.ru*Açar sözlər: şüşə məmulatı, şüşə, qab, küp, şəhər, qum, sənətkar.*

Azərbaycanda şüşə məmulatı eramızın başlanğıcından məlum olsa da, mütəxəssislər yerli şüşənin istehsalını orta əsrlərin ilk və orta dövrlərinə aid edirlər. Aparılmış arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, Qafqaz Albaniyasının əhalisi dulusçuluq, toxuculuq, daş işləmə sənəti ilə yanaşı, şüşə sənətkarlığı ilə də məşğul olmuşlar. Qazıntılar zamanı naxışlar və rəsmlərlə bəzədilmiş qabların tapılması, Azərbaycanda şüşə sənətkarlığının ilk orta əsrlərdə inkişaf etdiyini bir daha sübut edir.

Azərbaycanda şüşə istehsalı tarixi haqqında məlumat verən ilk tədqiqatçılardan V.N.Leviatovu, K.V.Treveri göstərmək olar. Azərbaycanda şüşə istehsalının tarixinin öyrənilməsində R.M.Vahidovun, Q.M.Aslanovun, F.İ.Osmanovun, A.B.Nuriyevin böyük əməyi vardır. Respublikamızın ərazisində ən qədim şüşə nümunəsi Cəlilabad rayonunda aşkar edilmişdir. Onu da qeyd etmək ki, eramızın III əsrinə aid edilən qədim şüşə qab Mingəçevirdə tapılmışdır [1, 144].

Azərbaycanda ilk orta əsrlərdə şüşə sənətkarlığının mərkəzlərindən biri də Bərdə şəhəri olmuşdur. Bərdənin beş əsrə yaxın paytaxt olması şəhər ticarətinin inkişafına müsbət təsir etmişdir. Bu səbəbdən də şəhər tarixçi alimlərin və arxeoloqların geniş marağına səbəb olmuşdur. Bərdə şəhərinin adı mənbələrdə Partav, Firuzabad, Bərdə, Berda və s. şəkildə işlədilmişdir [2,139]. Şəhər İran, Orta Asiya, Cənubi Azərbaycan, Gürcüstan, Ərəb ölkələri, Bizans və Şimali Qafqazın karvan yollarının qovşağında yerləşirdi. Buna görə də şəhər Yaxın və Orta Şərqi nəhəng ticarət mərkəzlərindən birinə çevrilmişdir. Eyni zamanda Bərdə ilkin orta əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının siyasi, dini və mədəni mərkəzi idi. Şəhər Alban Arşakilər nəslinin son nümayəndələrinin, böyük Mehrani sülalələrinin, V əsrdən isə Alban katolikoslarının yaşadığı şəhər olmuşdur. Tarixdə Firuzabad kimi də adlandırılan şəhəri İran şahı Firuzun əmri ilə II Vaçə tikdirmişdir. Musa Kalankatlı Bərdəni “Baş şəhər”, “Böyük Partav”, ərəb tarixçisi X əsrdə yaşamış İbn Xalxal, “Ummu-r-Ran” əsərində Bərdəni Arranın anası, Əl-İstəxri isə Bərdənin böyük şəhər olması təbiəti haqda geniş məlumat verir. X əsr müəllifi Əl Müqəddəsi Bərdəni bu yerlərin Bağdadı adlandırmışdır [3,4]. Bərdə şəhərində tapılan şüşə qabların çoxu dolça formalı qədəhlər, qənd qabları, çox da dərin olmayan boşqablar, flakonlar, vaza, piyalə formalı üzərində döymə naxışlar olan simvolik rəsmlərdən ibarət olan şüşə qablardır [4,145].

Bərdə şəhərindən tapılmış şüşə qablar daha çox Yaxın Şərq və Aralıq dənizi ölkələrinin mədəniyyətini əks etdirir. Lakin alimlər sübut etmişlər ki, bu şüşə qablar Bərdə şəhərinin yerli şüşə qabları idi. Şimali Azərbaycanda ticarətin mərkəzi hesab edilən Bərdəyə, Rusiya, İraq, İran, Tiflis və s. tacirləri daha çox gəlirdilər. Bərdə də VII-IX, IX-XIII əsrlərdə daxili və xarici ticarətin intensivliyi, iqtisadi əlaqənin genişlənməsi, burada pul dövriyyəsinin olduğunu bildirirdi. Bu dövrdə ən məşhur bazar isə Bərdənin məşhur darvazalarından biri “Kürdlər darvazası”nın yanında yerləşən, sahəsi bir fərsəx olub, “Əl Kürkiy” adlandırılan bir bazar idi. Hər bazar günləri burada bütün ölkələrdən gələn tacirlər bazarlıq edirdilər [5, 153].

Eyni zamanda Bərdədə arxeoloji qazıntılar zamanı rəngli şüşələrə də rast gəlinir. Əsasən, bu şüşələr yaşıl, qəhvəyi, boz rənglərinə rast gəlinir. Bərdə şəhərində tapılan şüşə qablar içində ən çox rast gəlinən güldan, su qablarıdır. Bu qablar yuxarıya doğru daralaraq, yuxarı hissəsi müxtəlif naxışlarla bəzədilmiş formadadır. Bu qabın kənarında qalın, halqavari qulp var. Bu tip qabları

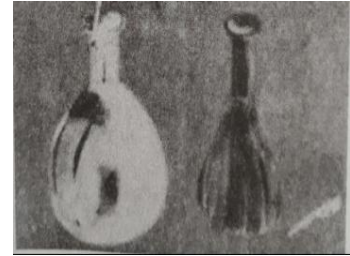
(457-483) Firuzun, (531-579) II Xosrovun dövrlərinə aid etmək olur. Bərdədə tapılmış şüşə əşyaların oxşarlarına Şamaxı, Mingəçevir, Qəbələ, Ağdam, Gavurqala, Torpaqqalada da rast gəlinir. Bu tip qabları 3-cü əsrin sonu 4-cü əsrin əvvəllərinə aid edərək primitiv naxışlı qablar hesab etmək olar.

1976-cı ildə Bərdə şəhəri ərazisində aparılan tikinti işləri zamanı üç ədəd şüşə ətir qabı aşkar edilmişdir. Qablardan ikisinin səthi qabırğavari konnelurla bəzədilmiş, digəri isə sayadır. Qabın ikisi yaşılımtıl, digəri isə qəhvəyimtil rəngdədir [6, 82]. Bəzi alimlər və arxeoloqlar bu qabları dərman qabları, nadir məhlulların saxlanıldığı qab, bəziləri içki qabları hesab edirdilər. Hətta bu kiçik şüşə qabları şamdan da adlandırmışlar. Bu qabların oxşarına Özbəkistanın Kuve əyalətində də rast gəlinir. Ətir qablarının hazırlanmasında, əsasən, bir texnoloji üsuldən, yəni üfurmə üsulundan istifadə olunurdu. Ümumilikdə isə, məmulatların hazırlanmasında sərbəst üfurmə qəlibdə, üfurmə tökmə, dartma, burma, qaynaqetmə, cilalama və s. üsullardan istifadə olunurdu. Artıq sonralar şüşə istehsalında keyfiyyətin yüksəldilməsini isə rəng çalarlarının zənginliyində görürük. Şəffaf, rəngsiz, çalarlı şüşələrə də rast gəlinirdi. Rəngli şüşə almaq üçün şüşə ərintisinə müxtəlif metalların tozları əlavə edilirdi. Azərbaycan ərazisində aparılan arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində əldə edilən şüşə əşyalarda kalsium oksidin çox olması albanların şüşə qumuna ağac külü əlavə etmələrini göstərir. Bu, xəlitəyə adi qələvi kimi qatışdırılırdı. Bərdə şəhərində ən çox tapılan qablardan biri də qənd qabları və piyalələrdir. Bu qabları, əsasən, IV-VIII əsrlərə, bir qulplu küp formalı qablar isə, VI-VII əsrlərə aid etmək olar. Bərdə şəhərində VII-IX əsrlərə aid hündür altlıqlı rəngli şüşədən hazırlanmış qənd qablarına da rast gəlinir. Hətta bu cür qablar XIII əsrlərdə də istehsal edilərək işlədilir. Bərdədə tapılan şüşə qabların oxşarlığı bizə onu deməyə əsas verir ki, bu qablar yerli ustaların əl işləri idi. Bərdədə hazırlanıb ixrac edilən mallar haqqında Əl-İstəxri geniş məlumat verir. Bərdədə şüşənin istehsal olunması və şüşə sənətkarlığının böyük emalatxanalarda inkişaf etdirilməsi bizə şəhərin sənətkarlığı, ticarət əlaqələri və inkişafı haqqında çox məlumat verir. Çünki şüşə şəhər sənətkarlığı olub, şəhərlərdə xüsusi ustalar tərəfindən hazırlanırdı. Bu dövrdə şüşədən əsasən bəzək əşyaları, muncuqlar, məişətdə işlədilən qablar, dərman və zərdabların saxlanması üçün qablar, ətir qabları, kuzələr, surahi, piyalə, hətta zinət əşyaları da hazırlanırdı. Şüşə üzərində səthi, yaxud qabarıq formalı həndəsi və nəbati ornamet motivləri ilə yanaşı, yazı nümunələrinə də təsadüf olunurdu. Beləliklə, ilk orta əsrlərdə Azərbaycanda şüşə məmulatı və şüşə sənətkarlığı çox yüksək səviyyədə inkişaf etmiş və müasir dövrümüzdə qədər sənətkarlıq nümunələri gəlib çatmışdır.

1986-cı ildə Bərdə şəhərində IX əsrə aid piyalə tapılmışdır. İlk orta əsrlərdə piyalələr şərab və digər mayelərin qəbulu üçün istifadə edilirdi. Piyalələr, əsasən, 2 formada olurdu: saya və naxışlı. Saya piyalələr daha çox qədimi sayılırdı. Piyalələr yumru formalı altlıqlı və ya dabanlıdır. Üzəri paralel naxışlarla, basma, oyma, naxışlarla



Süfrə qabları – IV-VIII əsr



Ətir qabları – IV-VII əsr



Şüşə xammal – V-VII



Laboratoriya qabları – III-IV əsr

bəzədilmişdir. Bərdə şəhərindən tapılan bu piyalələr IV-VIII əsrə aid edilir. Bu piyalələrin oxşarına Mingəçevirdə, Şamaxıda, Qəbələdə, Ağdam ərazisində aparılmış qazıntılar zamanı da rast gəlinir. Bu yarımşar formalı yumru piyalələrin eynilərinə Gürcüstanın Urbnisi ərazisində də rast gəlinir. Piyalələr müxtəlif yumru naxışlarla bəzədilmişdir. Hətta R.M.Vahidov bu tip piyalələri IV-VI əsrlərə aid edir. Bərdədə tapılan şüşə qabların oxşarlığı bizə onu deməyə əsas verir ki, bu qablar yerli ustaların əl işləri idi. IX əsrdən başlayaraq XIII əsrin sonlarına kimi Azərbaycanda ən iri şəhərlərində şüşə biləzliklərin istehsalı da mövcud olmuşdur [7, 80]. Konkret faktlara əsasən bu əşyaların tamamilə yerli istehsala məxsus olduğu fikrini irəli sürmək olar.

Elmi yeniliyi: Bərdə şəhərindən tapılmış şüşə qablar daha çox Yaxın Şərq və Aralıq dənizi ölkələrinin mədəniyyətini əks etdirir. Lakin alimlər sübut etmişlər ki, bu şüşə qablar Bərdə şəhərinin yerli şüşə qabları idi. Bu məqalədə biz Bərdədə yerli şüşə istehsalının olduğunu öyrənmiş olduq.

Tədbiqi əhəmiyyəti: Azərbaycan şəhərlərinin orta əsr arxeologiyasının öyrənilməsində və tarix ixtisasları üzrə ali orta ixtisas məktəblərində müəllim və tələbələr istifadə edə bilirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan tarixi: 7 cildə, II cild (III-XIII əsrin I rübü). Bakı: Elm, 2007, 605 s.
2. Məmmədov A. Arxeologiya və etnoqrafiya. Gəncə: Gəncə Poliqrafiya ASC, 2008, 139 s.
3. Нуриев А.Б. Средневековый город Барда. Баку: ЭЛМ, 1986, с.25.
4. Нуриев А.Б. Ремесло Кавказской Албании (III-VIII вв). Баку: MBM, 2009, 433 с.
5. Bünyadov Z. Azərbaycan VII-IX əsrlərdə. Bakı: Təhsil, 1989, 335 s.
6. Nuriyev A.B. Qafqaz Albaniyasının şüşə məmulatı və istehsalı tarixi. Bakı: Elm, 1981, 150 s.
7. Rəcəbova B. Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq məmulatı və istehsalı tarixindən (IV-XVII əsr). Bakı: Elm, 2009, 303 s.

РЕЗЮМЕ

ПРОИЗВОДСТВО СТЕКЛА В РАННЕМ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ В ГОРОДЕ БАРДА

Asadova A.B.

Ключевые слова: *стеклянные изделия, стекло, посуда, кувшин, город, песок, мастер.*

В статье исследуется процесс производства стекла и история развития этой отрасли в раннем средневековье в городе Барда. В ней также содержатся сведения об украшениях и стеклянной посуде, которые были обнаружены во время археологических раскопок III-XII вв. в разных городах Азербайджана.

SUMMARY

MANUFACTURE OF GLASS IN BARDA CITY IN THE EARLY MIDDLE AGES

Asadova A.V.

Key words: *glassware, glass, utensil, jug, city, sand, master.*

This article reflects the glass production and mastery development history in Azerbaijan. It covers the beginning of the Middle Ages. It talks about glass, glass utensil and jewellery relating to III-XII centuries. They were found during the archeological excavations in Azerbaijani cities.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	04.07.2017
	Son variant	26.12.2017